

DAL MEHMED ÇELEBİ

Āşafī

(ö. 1597 veya 1598)

HAYATI

Dal rumuzu ile beraber Paşa ve Çelebī ünvanlarını da taşıyan M.Ç. öncelikle Āşafī mahlası ile tanınır ve bunu *Şecā'atnāme*'de sıkça kullanır. Çok yönlü bir birikime sahip olan M.Ç.'nin kullandığı Āşafī mahlası bürokratlığı, Paşa ünvanı askeri görevleri, Çelebī lakabı ise Mevleviliğe intisabı ile ilgili olmalıdır. Dal rumuzu da Mehmed isimli diğer katiplerden ayırt etmek üzere kullanılmıştır.¹ Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesi nüshasında bulunan Oqçuzāde Defterdār Mehmed Paşa ibaresine istinaden M.Ç.'ye değinen önceki çalışmalarda müellifin Oqçuzādelerden olduğu vurgulanmışsa da,² Abdülkadir Özcan M.Ç.'nin Oqçuzādelerle bağlantısı olmadığını ispat etmiştir.³ 16. yüzyıl tarihçilerinden Muştafā °Ālī (ö. 1008/1600), M.Ç.'nin Siroz'da (Serez) doğduğunu ve İstanbul'da Lala Muştafā Paşa'nın (ö. 988/1580) maiyetinde yetiştiğini kaydeder.⁴ Yüzyılın ilk yarısında dünyaya gelmiş olan M.Ç.'nin ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber Hasan Çelebī (ö. 1012/1064) onu I. Süleymān'ın (926-974/1520-66) bölük halkına mensup sadık kullarından biri olarak tanımlar.⁵ Kardeşinin de üst rütbeli bir asker olarak şark seferine katılması,⁶ ayrıca kendisinin meslek hayatına divan katipliğiyle başlaması M.Ç.'nin saray çevresinden olduğunu veya buraya yakın olup iyi bir eğitim aldığı göstermektedir.

M.Ç. 985/1577 yılı sonlarında Safavi İrān'a savaş ilan edilmesi ile birlikte Lala Muştafā Paşa'nın (ö. 988/1580) himayesinde sefer katibi olarak hizmete girmiştir.⁷ Qafqasya'nın fethinden sonra, Ramazan 986/Kasım 1578 tarihinde Şirvān serdarlığına tayin edilen Özdemiroğlu °Oşmān Paşa'nın (ö. 993/1585) tezkereciliğine getirilmiş ve yeni kurulan Şirvān eyaletinin tahrir işlemlerini yapmıştır (986/1578).⁸ 987/1579 yılı sonunda Qafqasya'da Osmanlı yönetimine yönelik Safavi baskısının artmasıyla birlikte Osmanlı birliklerinin Demirçapu'ya (Darband) çekilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bundan sonraki üç yıl boyunca bir Osmanlı bürokratından ziyade bir asker gibi °Oşmān Paşa'nın emri altında çalışan M.Ç. bu paşanın tekrar Şirvān'ı ele geçirme çabaları çerçevesinde Şemāhī kuşatmasına ve Qırım kuvvetleriyle beraber Gence akınına (987/1580) katılmış, 989-990/1581-82 kışında ise yine °Oşmān Paşa tarafından bir miktar askerle Qabala kalesinin zaptı ve tahkimi ile görevlendirilmiştir.⁹ Ancak kalenin Safaviler'in eline geçmesiyle birlikte M.Ç. de esir düşmüştür.¹⁰

M.Ç. Tebriz'de ve İsfahān'da geçirdiği esirlik hayatı süresince ilmüne hürmeten kendisine saygı duyulduğunu, ancak İrānlı sorgu heyetinin Osmanlılar ile ilgili sorularına istenen cevapları vermemesi üzerine Alamūt kalesine gönderildiğini belirtir.¹¹ Yaklaşık iki yıl Alamūt'ta kalan M.Ç. 985-989/1577-81 yılları arasında gerçekleştirilen Şirvān seferlerine katılmış olan eski dostu ve kader arkadaşı Ġāzī Girāy'ın (ö. 1016/1607) yardımları ile kale hapsinden kurtularak 992/1584 senesinde İsfahān'a gönderilmiştir.¹² Bir süre burada kalan M.Ç. Safavi devletinin iç sorunlarından fay-

dalanarak önce Şîrâz'a, oradan da deniz yolu ile Başra'ya kaçmayı başarmış ve nihayet Bağdâd ve Diyârbekir (Diyarbakır) yoluyla bu esnada Tebrîz seferine çıkmış bulunan eski hamisi Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın karargahının bulunduğu Erzurûm'a gelmiştir.¹³

993/1585 yılında °Osmân Paşa'nın Tebrîz seferine katılmış olan M.Ç., İbrâhîm Çavuş'un (ö. 998/1590'dan sonra) yanı sıra sefer müverrihi olarak hizmet etmiş olmalıdır. Bununla beraber Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın sefer esnasında hasta düşmesi üzerine Ğâzî Girây ile birlikte Cıgalazâde Sinân Paşa'ya (ö. 1014/1605) yardımcı olarak verilen M.Ç. Tebrîz'in fethinden sonra muhtemelen hamisi Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın himmeti ile dokuzyüz bin akçelik hasla Kefe (Theodosia) beylerbeyliğine, ardından da Şîrvân beylerbeyliğine atanmıştır.¹⁴ Daha sonra Ferhâd Paşa'nın (ö. 1004/1595) bu görevlere başkalarını getirmesi üzerine aynı yıl Haleb beylerbeyliğine atanmış, bu görevden alındıktan¹⁵ kısa bir süre sonra da 995/1587 yılında İstanbul'a gelmiştir. M.Ç. *Şecâ'atnâme*'yi muhtemelen bu esnada kaleme almış olmalıdır. Bundan sonraki hayatını İstanbul'da geçiren M.Ç. Zilkade 998/Eylül 1590 tarihinde baş tezkerecilikten reisülküttaplığa tayin edildiyse de bir yıl sonra bu görevden alınarak Cemaziyülevvel 1001/Şubat-Mart 1593 aylarında büyük tezkerecilığe getirildi. 2 Receb 1001 /4 Nisan 1593 tarihinde tekrar reisülküttap oldu ise de üç ay sonra azledildi.¹⁶ M.Ç. Mehmed Süreyyâ'nın tespitine göre 1006/1597-98 yılında vefat etmiştir. Mehmed Şâh Efendi (ö. ?, 17. yy. ilk yarısı) onun oğludur.¹⁷

ESERLERİ

① *Şecâ'atnâme*

M.Ç. bu manzum tarihinde Zilkade 993/Ekim 1585 tarihinde Tebrîz seferi esnasında vefat eden hamisi sadrazam Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın hayatını menkıbevi bir şekilde anlatmıştır. Serdarın 933-986/1527-78 seneleri arasındaki hayatını muhtasar bir şekilde işleyen M.Ç., paşanın Şîrvân ve Dağıstân'daki muharebelerinden, Qırım Hamı Mehmed Girây (ö. 992/1584) ile yaptığı mücadeleden ve Tebrîz seferinden ise detaylı olarak bahsetmiştir. Yer yer Ğâzî Girây'ın ve kendisinin bu esnadaki faaliyetlerinden de bahseden yazar eserinin giriş kısmında °Osmân Paşa'nın savaşlardaki cesaretini anlatan otuz kırk cüzden oluşan bir eseri Firdevsî'nin (ö. 411/1020) *Şehnâme*'si tarzında yazmayı amaçladığını ifade eder. Eserin her cüzü farklı bir konuyu ele alır. Eserinin III. Murâd'ın (982-1003/1574-95) teşvikiyle nazm olduğunu kaydeden M.Ç. eserin giriş kısmını nesir, geri kalanını mesnevi tarzında yazmıştır.¹⁸ Hatimede 994/1586 olarak verilen yazılış tarihinin giriş kısmında 995/1587 olarak nazım halinde düşünülmesi dibace bölümünün bir yıl sonra yazıldığını gösterir.

M.Ç. eserini sanatlı bir üslupla yazdığını ifade ederse de, benzeri eserlerden mesela Şubhî'nin (ö. 1008/1600) *Şehnâme*'sinde kullandığı dille karşılaştırıldığı zaman, *Şecâ'atnâme*'nin daha sade bir Osmanlıca ile yazıldığı anlaşılır. Eserde anlatılan olayların çoğu yazarın kişisel gözlemlerine dayanır. °Osmân Paşa'nın hayatının 986/1578 senesine kadarki kısmına dair genel tezkere kitaplarında bulunmayan bilgileri içerir ve doğu seferlerini detaylarıyla anlatır.

İçindekiler (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043'e göre):

Giriş (2a-12b); Çıldır ile Qoyun Geçidi muharebeleri ve ordunun Şirvân'a ulaşması (12b-25a); Lala Muştafâ Paşa komutasındaki ordunun Erzurüm'a dönmesi ve °Osmân Paşa'nın Şirvân'da vezaret ünvanı ile kalması (25a-32b); °Osmân Paşa'nın beylerbeyi olarak Habeşistân, Yemen, Başra, Bağdâd ve Diyârbekir'deki hizmetleri (32b-39b); °Osmân Paşa'nın Şirvân'da Safavi kuvvetleri ile mücadeleleri (39b-79a); Osmanlı kuvvetlerinin Demirqapu'ya çekilmesi ve burayı üs haline getirmeleri (79a-97b); °Osmân Paşa'nın Qırım kuvvetleri ile beraber Şirvân'ı tekrar ele geçirmesi (97b-110b); Osmanlı kuvvetlerinin Şirvân'daki savaşları (110b-140a); Ğâzî Girây ve M.Ç.'nin Safaviler'e esir düşmeleri (140a-161b); İmâm Qulî muharebesi (161b-182b); °Osmân Paşa'nın Kefe'ye dönmesi ve bu esnada vuku bulan muharebeler (182b-199a); Qırım Hanı Meĥmed Girây'ın tahttan indirilmesi (199a-225a); İstanbul'a dönüş ve vezir-i azamlık makamına geçiş (225a-232a); Tebrîz seferinden önce vuku bulan hadiseler (232a-237a); Tebrîz seferi (237a-245b); M.Ç.'nin İrân'dan kaçışı (245b-263b); Tebrîz'in fethi esnasında beylerbeylerin mücadeleleri (263b-281b); °Osmân Paşa'nın vefatı (281b- 286b); Hatime (286a-289b).

Şecâ'atnâme'nin günümüze kadar gelen iki nüshasından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunanı çok süslü olup güzel bir nesihle yazılmıştır. Yazar eserde 88 minyatür olduğunu belirtir.¹⁹ Bu nüshada ise 77 minyatür vardır. 53a-b minyatür yapılmak üzere boş bırakılmış, diğer bazı minyatürler de muhtemelen tahrif olmuştur. Bu minyatürlerden bazılarının *Ta'rîh-i °Osmânî Encümeni Mecmû'ası*'nda tıpkıbasımını yapmış olan Meĥmed °Arif bu resimlerin 15. yüzyıl Osmanlı minyatür sanatının örneklerinden olduğunu tespit ettikten sonra, minyatürlerde savaşa katılan ve daha sonra sarayda hizmet eden İrânlı bir sanatkarın da katkısı bulunduğunu belirtir.²⁰ Buna kanıt olarak da kitabın baş ile son taraflarında bulunan resimler arasındaki renk farklılığını gösterir.

Kitabın dibacesinden III. Murâd için yazılarak takdim olduğu anlaşılır. Kitabın sultana arz edilmesini gösteren bir minyatür bütün bir sayfaya yerleştirilmiştir (9b). Bu nüshanın ilk sayfasında bulunan üç mühürden ilki nesihle yazılmış Selîm bin Muştafâ Ĥân tuğrası, ikincisi ise talik hattla yazılmış olan "Selîm bin Muştafâ Ĥân [1]197" ibaresidir. Üçüncü mühür ise yine III. Selîm'e (1202-1222/1789-1807) aittir. III. Murâd'a sunulmakla beraber Şecâ'atnâme'nin bu nüshasının II. °Abdülĥamîd döneminde (1293-1327/1876-1909) Yıldız Sarayı'na taşındığı ve daha sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredildiği anlaşılmaktadır.

Topkapı Sarayı Revan Köşkü nüshasının ise °Alî bin Yûsuf tarafından 995 Cemaziyülevvel'inin/1587 Nisan'ının başlarında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.²¹ İlk varakta okunamayan iki tuğra bulunmaktadır. Ayrıca sonradan yazıldığı anlaşılan ve daha sonra müellifinin karışmasına neden olacak olan "Ĥazâ kitâb-ı Şecâ'atnâme ezte'lifât-ı merĥûm Qoca Defterdâr Meĥmed Paşa *rahmatu llâhi alayh* sene 995" ibaresi düşülmüştür. Ayrıca burada 1187/1773 tarihi ve Muştafâ Qapudan adlı bir şahsın ismi yazılıdır ki bu da zaman içinde tahrif olan bir çok sayfanın nüshanın sahibi olan mezkur zat tarafından bu tarihte tamamlandığına delalettir. Sözkonusu yerlerin farklı bir el yazısı ile tekrar dikkatsiz bir şekilde yazılması bunu teyit etmektedir. °Osmân Paşa'nın Qafqasya'dan Qırım'a dönerken Ruslarla yapmış olduğu muharebe bu nüshanın giriş kısmına kaydedilmiştir.²² İstanbul Üniversitesi nüshasından farklı olarak

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

bir çok atlamalar ve tekrarlar içeren bu nüshanın bazı sayfalarında minyatürler için boş yer bırakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Yazmalar: (1) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043; 2a-289b, 15 satır, nesih. (2) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1301; 2a-240b, 15 satır, nesih (F.E. Karatay. *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul, 1961), c. 1, 145).

Edisyonlar: (1) Abdülkadir Özcan. *Şecâ'atnâme* (İstanbul 2006) [Giriş ve renkli tıpkıbasım].

Genel Kaynakça

Ta'liqizâde Meḥmed bin Meḥmed. *Tebrîziyye*. İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1299, 52b. Râḥimizâde İbrâhîm Çavuş. *Gonca-ı Bâğ-ı Murâd*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 74b-75a. °Abdurrahmân Şeref. "Özdemiroğlu °Osmân Paşa." *Ta'rîḥ-i °Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, IV/24 (1332/1914), 1499-1500. Meḥmed °Ârif. "Özdemiroğlu °Osmân Paşa Maqâlesine Zeyl: *Şecâ'atnâme*." *Ta'rîḥ-i °Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, V/26 (1332/1914), 111-118. İsmail H. Ertaylan. *Gazi Giray Han Hayatı ve Eserleri* (İstanbul 1958), 21-22. İ.H. Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Ankara, 1961), c. 3, 60-90. Franz Babinger. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. C. Üçok (Ankara, 1982), 130. Joseph v. Hammer-Purgstall. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Çev. M. Ata (İstanbul, 1985), c. 7, 1827-35. Kınalızade Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şu'ara*. Haz. İbrahim Kutluk (Ankara, 1989), c. 1, 165. Selaniki Mustafa. *Tarih-i Selaniki*. Haz. Mehmed İpşirli (İstanbul, 1989), c. 1, 181. Fahrettin Kırzıoğlu. *Kafkasellerinin Fethi* (Ankara, 1993), 283. Bekir Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* (İstanbul, 1993), 161. Meḥmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmani* (İstanbul, 1997), 148. Cornell H. Fleischer. *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çev. Ayla Ortaç (İstanbul, 1996), 83. H. Mustafa Eravcı. *Gelibolulu Mustafa Âli's Nuşret-nâme*. Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 134-176. Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-ahbar*. Haz. Faris Çerçi (Kayseri, 2000). Yücel Öztürk. *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe, 1475-1600* (Ankara, 2000), 152.

¹ Abdülkadir Özcan, *Şecâ'atnâme* (İstanbul 2006), XIII.

² °Abdurrahmân Şeref, "Özdemiroğlu °Osmân Paşa," *Ta'rîḥ-i °Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, IV/24 (1332/1914), 1331; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Ankara 1992), 131; Mustafa Eravcı, "Dal Meḥmed Çelebi," *Historians of the Ottoman Empire*, www.ottomanhistorians.com, 1. sürüm (Şubat 2006).

³ Özcan, *Şecâ'atnâme*, XIII.

⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbar*, haz. Faris Çerçi (Kayseri, 2000), c. 2, 306.

⁵ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'ara*, haz. İ. Kutluk (Ankara, 1989), c. 1, 165.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

⁶ M.Ç. eserinde adını vermediği kardeşinin ‘Osmân Paşa’nın İstanbul’a dönerken Rus haydutları ile yapılan mücadele esnasında üçüncü gün şehit olduğunu kaydeder, cf. *Şecâ’atnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043, 189a.

⁷ H. Mustafa Eravcı, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’s Nuşret-nâme*, Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 124-167.

⁸ İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Ankara, 1961), c. 3, 62; ‘Abdurrahmân Şeref, “Özdemiroğlu ‘Osmân Paşa,” *Ta’rîh-i ‘Osmânî Encümeni Mecmû‘ası*, IV/22 (1331/1913), 1359.

⁹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri* (İstanbul, 1993), 125.

¹⁰ *Şecâ’atnâme*, 153a-155a.

¹¹ *Şecâ’atnâme*, 188b.

¹² Safaviler 992/1584 yılında Qırım Hanı Sa‘adet Girây’ın merkezi yönetime karşı başlattığı isyan bağlamında Osmanlılara karşı Dağıstânlıların desteğini alabilmek için Gâzî Girây’ı devlet hizmetine almışlardır. Bu esnada Gâzî Girây ile şahın oğlu Hamza Mirzâ arasında oluşan dostluk sayesinde Gâzî Girây eski dostu M.Ç.’nin Alamût kalesinden kurtulmasını sağlamıştır. Bk. Râhimizâde İbrâhîm Çavuş, *Gonca-ı Bâğ-ı Murâd*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 74b-75b; İskender Müñşî, *Ta’rîh-i ‘Âlamârâ-yı ‘Abbâsî (History of Shah ‘Abbas the Great)*, çev. M. Savory (Boulder, CO, 1978), 398-430.

¹³ Bekir Kütükoğlu, *a.g.e.*, 151; ‘Abdurrahmân Şeref, “Özdemiroğlu ‘Osmân Paşa,” *Ta’rîh-i ‘Osmânî Encümeni Mecmû‘ası*, IV/24 (1332/1914), 1499-1500.

¹⁴ M.Ç.’nin Kefe’de beylerbeylik yaptığına dair bazı eserlerde (İsmail H. Ertaylan, *Gazi Giray Han Hayatı ve Eserleri* (İstanbul 1958), 21-22; C. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî* (İstanbul, 1996), 83; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe* (Ankara, 2000), 152) bilgiler var ise de bu değerlendirmelerin yanlış olduğunu Abdülkadir Özcan tespit etmiştir. Krş. Özcan, *Şecâ’atnâme*, XXV-IX). Ayrıca bu konu ile ilgili bölüm için bk. *Şecâ’atnâme*, 285a-287b

¹⁵ Ta‘liqzâde Mehmed bin Mehmed, *Tebriziyye*, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1299, 52b.

¹⁶ Özcan, *Şecâ’atnâme*, XII-XXIX; Selaniki Mustafa, *Tarih-i Selaniki*, haz. M. İpşirli (İstanbul, 1989), 226-227.

¹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî* (İstanbul, 1996), c. 3, 133.

¹⁸ *Şecâ’atnâme*, 3a.

¹⁹ *Şecâ’atnâme*, 4a.

²⁰ Mehmed ‘Ârif, “Özdemiroğlu ‘Osmân Paşa Maqâlesine Zeyl: Şecâ’atnâme,” *Ta’rîh-i ‘Osmânî Encümeni Mecmû‘ası*, V/26 (1332/1914), 111-118.

²¹ *Şecâ’atnâme*, 290a

²² *Şecâ’atnâme*, 20b-21b.

Mustafa ERAVCI

Eylül 2008

(İlk sürüm Şubat 2006)